

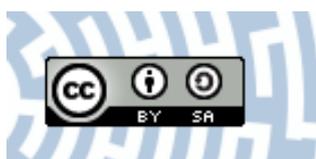

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Wprowadzenie do tematyki metafory i metonimii w języku arabskim

Author: Dariusz Jakubowski

Citation style: Jakubowski Dariusz. (2021). Wprowadzenie do tematyki metafory i metonimii w języku arabskim. W: K. Bańka-Orłowska (red.), "Oriental Meetings in Sosnowiec. Language, Literature, Society" (S. 19-36). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Dariusz Jakubowski

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wprowadzenie do tematyki metafory i metonimii w języku arabskim

Wśród współczesnych teorii językoznawczych zainteresowanie metaforą i metonimią zajmuje jedno z centralnych miejsc. Język, który szczególnie upodobali sobie językoznawcy, to niewątpliwie język arabski, m.in. ze względu na korzyści zestawienia go z językami indoeuropejskimi. Język arabski, ze swoją morfologią opartą na rdzeniach spółgłoskowych, jest wystarczająco odmienny od języka angielskiego czy polskiego, by prowadzić w tego rodzaju parach badania kontrastywne, celem znalezienia tak różnic jak i podobieństw między tymi językami, również jeśli chodzi o metafory i metonimie. Jak zauważa Domaradzki, pomimo istotnych różnic strukturalnych między językiem arabskim a językami indoeuropejskimi istnieją metafory wspólne dla tych języków, np. utożsamiająca światło z wiedzą i rozumieniem (Domaradzki, 2012, s. 174–178). Poniższa praca stanowi próbę opisanego charakterystycznych cech metafor w języku arabskim oraz wstępnego podsumowania dotychczasowego stanu i wskazania możliwych dalszych kierunków badań nad metaforą i metonimią w języku arabskim.

Metafora w ujęciu klasycznym

W zachodniej retoryce i stylistyce do XX w. dominowała klasyczna definicja metafory, zaprezentowana przez Arystotelesa. Istotny wkład do teo-

rii metafory włożyli Rzymianie, głównie Cyceon czy Kwintyliian (wprowadził m.in. rozróżnienie na tropy i figury), natomiast co do zasady ich ustalenia nie odbiegały znacząco od arystotelesowych. Równolegle do tradycji europejskiej rozwijała się retoryka arabska, perska czy indyjska, a w każdej z nich w jakimś stopniu zajmowano się tą samą tematyką.

Choć aż do czasów romantyzmu definicja Arystotelesa była powszechnie uznawana za kanoniczną, to wiązała się z nią rozmaite problemy. Przede wszystkim jest ona poniekąd częścią systemu filozoficznego Arystotelesa, który jest oparty na dość sztywnym układzie klasyfikacyjnym, uwikłanym w esencjalizm. Oprócz tego – choć Arystoteles zauważył znaczenie metafory w komunikacji – wydaje się, że nie podkreślił tego dostatecznie mocno (Arystoteles, 1988, s. 240–241). Oto wspomniana definicja:

Metafora jest to przeniesienie nazwy jednej rzeczy na inną: z rodzaju na gatunek, z gatunku na rodzaj, z jednego gatunku na inny, lub też przeniesienie nazwy z jakiejś rzeczy na inną na zasadzie analogii. (Arystoteles, *Poetyka*, s. 351–352)

Według Arystotelesa w definicji metafory zawierają się również inne tropy, jak metonimia, hiperbola, synekdocha czy alegoria. Arystoteles przyrównywał metafory do zagadek, uważając, że powinni je tworzyć przede wszystkim poeci i wykorzystywać w literaturze. Stąd wywodzi się krytyczne podejście wobec użycia metafory w mowie, które bardzo wyraźnie podkreślali w późniejszym okresie m.in. Thomas Hobbes czy John Locke. Przede wszystkim jednak metafora była uważana za zagadnienie z kręgu literaturoznawstwa, jeden z tropów, a nie zagadnienie godne uwagi językoznawstwa.

Współczesne teorie metafory

W dwudziestym wieku sytuacja ta uległa zmianie, a zainteresowanie metaforą i metonimią w językoznawstwie gwałtownie wzrosło. W dość krótkim czasie pojawiły się trzy – częściowo konkurencyjne, częściowo dopełniające się – koncepcje metafory, które umożliwiły w późniejszym czasie sformułowanie i rozwinięcie kognitywnej teorii metafory pojęciowej. Były to:

teoria substytucyjna – metafora opiera się na wewnętrznej sprzeczności dwóch elementów, wywołującej u odbiorcy poczucie zdziwienia (Geoffrey Leech, Teun van Dijk);

teoria porównaniowa – metafora jest skróconą formą porównania (pogląd niesłusznie przypisywany już Kwintylijanowi, na gruncie retoryki arabskiej głosił go w średniowieczu Abu Hilal Al-Askari, a w czasach współczesnych na Zachodzie przede wszystkim Eugene Nida);

teoria interakcyjna – metafory nie opierają się na samych statycznych słowach, lecz dynamicznych ideach, które pozostają w ciągłym napięciu i często oddziałują na siebie (Ivor Armstrong Richards, Max Black).

Wszystkie te idee miały wpływ na koncepcje metafor pojęciowych, świadcząc o rosnącym zainteresowaniu tą tematyką wskutek wyczerpania teorii klasycznej. Wspomniane zostało wcześniej, że na gruncie tejże uważano metaforę za figurę stylistyczną, służącą głównie celom poetyckim, deprecjonując zarazem jej znaczenie w codziennej komunikacji, bądź uważając ją za coś zbędnego czy wręcz szkodliwego (Black, 1971).

Dopiero Lakoff i Johnson ostatecznie zerwali z tymi przekonaniem. Wraz z książką *Metafory w naszym życiu*, Lakoff i Johnson zapoczątkowali myślenie o metaforach jako zjawiskach językowych, które przenikają codzienną komunikację, w dużej mierze pozostając „niewidocznymi” dla jej uczestników. Metafora nie ma wyłącznie charakteru literackiego czy konwencjonalno-językowego, a odzwierciedla procesy myślowe związane z konceptualizacją określonych zjawisk. Zdaniem Lakoffa i Johnsona metafory nie tyle wyrażają relację podobieństwa, ile ją ustanawiają, zarazem oddziałując na uczestników procesu komunikacji. Nie jest więc słuszne rozumienie, że metafory to wymyślane przez poetów pod wpływem natchnienia środki, które – utrwalone w utworach literackich – przechodzą do codziennego języka. Choć tworzenie metafor zapewne wymaga pewnego talentu, to w tym ujęciu ich autorem może być właściwie każdy użytkownik języka (Lakoff i Johnson, 1999, 2010; Lakoff, 1993, 2011).

Lakoff i Johnson w swoich koncepcjach opierali się na kilku podstawowych pojęciach: domena źródłowa (*source domain*), domena docelowa (*target domain*), rzutowanie/odwzorowanie (*mapping*), metafory podstawowe/główne (*primary/master metaphors*). Metafora miała zatem opierać się na przeniesieniu pojmowanych przez umysł cech jakiegoś

fragmentu rzeczywistości z jednej domeny na drugą na zasadzie relacji odwzorowania. Metafory podstawowe miały mieć formę maksymalnie ogólną, uproszczoną, a z nich wywodziły się coraz bardziej szczegółowe warianty i realizacje (ibidem).

Warto wspomnieć również o Fauconnierze i Turnerze, którzy opracowali alternatywną – choć pod wieloma względami zbliżoną – koncepcję amalgamatów (stopów/blend) pojęciowych (*amalgams*) i stapiania pojęciowego (*conceptual blending*). Było to swego rodzaju rozszerzenie teorii Lakoffa i Johnsona, których koncepcje nadawały się do analizy pewnych stałych, zakorzenionych już w języku metafor, niekoniecznie jednak radziły sobie z wyjaśnieniem jak metafory, również te tworzone od podstaw, powstają (Fauconnier & Turner, 2019).

Kwestia uniwersalności i wyjątkowości metafor w danym języku

Metafory uważa się często za elementy ustalonej frazeologii danych języków. Istnieją metafory charakterystyczne dla danego języka bądź rodziny językowej, w którym to przypadku o uniwersalności decydują wspólne elementy kulturowe, w pewnych przypadkach wręcz nadrzędne wobec rodziny językowej.

Pierwsi językoznawcy kognitywni postulowali możliwość istnienia uniwersalnych metafor czasowo-przestrzennych, zaliczanych przez nich do *metafor orientacyjnych*: PRZYSZŁOŚĆ JEST Z PRZODU, PRZESZŁOŚĆ JEST Z TYŁU. Niestety, bardzo szybko okazało się, że wcale nie jest to schemat orientacyjny występujący w każdym języku. Jako kontrprzykład można przywołać choćby język chiński, na którego gruncie występuje odwrotna orientacja, jak również oprócz horyzontalnej osi występuje oś wertykalna (przyszłość jest u góry, przeszłość na dole). Nie trzeba jednak szukać tak daleko – nawet w języku angielskim mamy *forefathers*, czy w języku polskim **przodków**.

W wielu językach z różnych grup językowych występują z kolei te same metafory podstawowe, np. WIEDZA TO ŚWIATŁO, WIEDZIEĆ TO WIDZIEĆ, RADOŚĆ TO LATANIE, OCZY/SERCA TO POJEMNIKI NA UCZUCIA, DYSKUSJA TO WOJNA.

Z kolei według Newmarka istnieją pewne uniwersalne schematy pojęciowe związane z tworzeniem metafor w różnych językach, a dotyczą one jego zdaniem emocji, np. złości, smutku czy radości. Podejrzliwy badacz musi jednak zapytać, czy na pewno są one uniwersalne. I w ten sposób, metafory związane z radością i smutkiem w wielu językach rzeczywiście związane są z opozycją góra-dół, natomiast choćby w języku arabskim uczucia te mogą być konceptualizowane inaczej, np. przy wykorzystaniu domeny źródłowej, jaką są rośliny (Newmark, 1980).

Z drugiej strony poszukiwano schematów związanych z określonymi zjawiskami, które w danej kulturze wyraża się w sposób wyjątkowy. Al-Harrasi argumentuje, że są to m.in. metafory nawiązujące do istotnych tekstów danej kultury, a także metafory związane ze zwierzętami i z kolorami (Al-Harrasi, 2001, s. 159–177).

Specyfika metafor w języku arabskim

Na gruncie języka arabskiego, należącego do innej grupy językowej niż język polski (jest to bowiem język z grupy afroazjatyckiej; w innej klasyfikacji chamito-semickiej), obowiązują zupełnie inne schematy pojęciowe i formy ekspresji, również typy metafor, niż w języku polskim. Częściowo jest to wynikiem funkcjonowania języka arabskiego w ramach zupełnie innej kultury, z drugiej jednak strony same uwarunkowania językowe mają tutaj ogromny wpływ. Badania nad morfologią języka arabskiego ujawniają istnienie szeregu przekształceń rdzeni spółgłoskowych o potencjale metaforo- i metonimiotwórczym. Co więcej, istniejące na gruncie literackiej odmiany arabskiego silne tendencje do zachowania czystości tego języka, zmuszają jego użytkowników do stosowania tychże reguł słowotwórczych celem ukonstytuowania odpowiedników wyrazów obcych, najczęściej na zasadzie tworzenia kalek językowych, bądź rozszerzenia znaczeń wyrazów już istniejących i używanych o kolejne, bardzo często metaforyczne i metonimiczne, co z kolei wymaga od użytkowników języka arabskiego bardzo dobrej znajomości kontekstu. Wydaje się zresztą, że jest to jeden z czynników, dzięki którym kultura arabska zaliczana jest do kultur wysokiego kontekstu (Hall, 2001).

Poniżej podano przykłady wykorzystania metafor w języku arabskim, ze szczególnym uwzględnieniem metafor konceptualizowanych inaczej niż w języku polskim:

خير يثلج الصدر

[glosa] Wiadomość mroząca klatkę piersiową (dosł. obladzająca)

[ekwiwalent w języku polskim] Wiadomość mroząca krew w żyłach

Metafora STRACH TO ZIMNO

يا كبدِي

[glosa] Moja wątrobo [mówione do dziecka]

[ekwiwalent w języku polskim] Serce moje

Metafora UKOCHANA OSOBA JEST WAŻNA JAK NARZĄDY NIEZBĘDNE DO PRZETRWANIA

Warto zauważyć, że zwłaszcza druga metafora jest właściwie – na co zwracał uwagę Goosens (1990) – metaftonią, metonimią przechodząca w metaforę, gdzie pojęcie bliskości czy ciągłości fizycznej utożsamiane jest z bliskością emocjonalną. W tym przypadku mamy do czynienia z metaforami o dość zbliżonej do siebie konstrukcji, w której domeny źródłowe są sobie bliskie, a nawet tożsame.

Jednym z poglądów często łączonych z kognitywną teorią metafor jest przekonanie, że idiomy, przysłowia czy porównania są różnymi realizacjami metafor bardziej podstawowych. Na przykład metafora CZAS JEST CENNYM ZASOBEM sugeruje, że pośpiech jest czymś wskazanym, czy wręcz koniecznym. Oto kilka możliwych jej realizacji na gruncie języka polskiego:

Czas to pieniądz.

Nie ma czasu do stracenia.

Dzięki temu zaoszczędzisz dużo czasu.

Występują jednak metafory o przeciwnym znaczeniu:

Spiesz się powoli.

Co nagle, to po diable.

Również w języku arabskim występuje wiele podobnych metafor. Jednakowoż, podczas gdy na gruncie języka polskiego metafory pozytywnie wartościujące pośpiech zdają się dominować, w języku arabskim sytuacja jest zgoła inna i to metafory oznaczające swobodniejsze podejście do kwestii upływu czasu, punktualności wydają się być liczniejsze i częściej stosowane.

الوقت من ذهب

[głosa] Czas jest ze złota.

[ekwiwalent w języku polskim] Czas to pieniądz.

إذا راحت اليوم باكر جاية

[głosa] Dzień dzisiejszy odchodzi, nadchodzi jutro.

[ekwiwalent w języku polskim] Jutro też jest dzień.

العجلة من الشيطان

[głosa] Pośpiech jest od Szatana.

[ekwiwalent w języku polskim] Co nagle, to po diable. / Gdy się człowiek spieszy, to się diabeł cieszy.

خذ وقتك

[głosa] Weź swój czas. (por. *Take your time* w języku angielskim)

[ekwiwalent w języku polskim] Baw się dobrze.

(Menacere, 1992)

Metafora a metonimia

Roman Jakobson zapoczątkował na gruncie językoznawstwa zachodniego postrzeganie metafory (opartej na relacji podobieństwa) i metonimii (opartej na relacji przyległości, kontaktu) jako pojęć dopełniających się i kluczowych dla stylistyki i retoryki.

Podobne rozróżnienie występuje na gruncie językoznawstwa arabskiego, np. u Abd al-Qahira al-Jurjaniego, który ograniczył język figuratywny (مجاز *majaaz*) do metafory (استعارة *isti'ara*) i metonimii (كناية *kinaaya*), jako podstawowych tropów. Natomiast, jak zauważają m.in. Kees Versteegh i inni w monumentalnej pracy encyklopedycznej

poświęconej arabskiemu językoznawstwu i literaturze, pojęcia te tylko w przybliżeniu można zastąpić pojęciami metafory czy metonimii, rozumianymi jak w zachodnim językoznawstwie (Versteegh i in., 2009, s. 441–446; 578–583). Bardziej szczegółowe prace porównawcze być może dostarczyłyby interesujących wglądów w schematy konceptualizacyjne w tym języku.

Obecnie na gruncie językoznawstwa kognitywnego prowadzi się badania nad tymi dwoma rodzajami figur retorycznych, odzwierciedlającymi określone procesy myślowe. I tak, Lakoff i Johnson głosili, że metonimia, podobnie jak metafora, wywodzi się z doświadczenia i w określony sposób warunkuje nasze myślenie o danych zjawiskach, a zarazem ma wpływ na działanie (Lakoff i Johnson, 2010). Różnica między nimi miała polegać na tym, że w przypadku metafory istnieją dwie domeny wyjściowe, a jeśli chodzi o metonimię tylko jedna. Bliskość i zależność tych dwóch figur postulował również Goosens (2003), który zauważył, że występować one mogą jednocześnie, np. w utożsamieniu bliskości fizycznej między ludźmi z bliskością emocjonalną, bądź też dane wyrażenie można interpretować dwojako (por. przytaczane wyżej przykłady). Samo rozróżnienie Jakobsona pomiędzy relacją podobieństwa i bliskości jest bowiem nie do końca jasne i ostre (Cooper, 1986).

Przykłady w języku arabskim:

لسان

język (część ciała), ale również język jako narzędzie komunikacji (analogicznie do języka polskiego) – metonimia konkretna (organ za funkcję)

خـمـخ

mózg (część ciała), ale również umysł – metonimia konkretna (organ za funkcję)

نفس

rdzeń oznaczający m.in. oddech, oddychanie (znaczenie najbardziej podstawowe wyrażenia o wybitnie polisemicznym charakterze), ale również cała osoba, jaźń, tożsamość, dusza – typowe dla wielu kultur utożsamienie oddechu, tchnienia z duszą

أناس حديثة أسنانهم

[głosa] ludzie z nowymi (młodymi) zębami

[znaczenie] młodzi ludzie

W tym przypadku mamy do czynienia z metaftonimią. Z jednej strony mamy bowiem podanie części za całość (w tradycji retorycznej synekdocha, dość powszechnie w niemal całej cytowanej literaturze uznawana za szczególny przypadek metonimii), z drugiej relację podobieństwa (nowe i zdrowe zęby sugerujące młodość).

تستغني مصر عن مصب النيل ولا تستغني عن منبعه

[głosa] Egipt może [istnieć] bez ujścia Nilu, ale nie może [istnieć] bez jego źródła.

Na pierwszy rzut oka nie ma tutaj żadnej metonimii, i faktycznie zdanie to może być rozumiane dosłownie, w dalszym ciągu zachowując sens. Natomiast język arabski, jako język wysokiego kontekstu, pełen jest zwrotów, z pozoru prostych i w pełni zrozumiałych, za którymi kryją się pewne aluzje, często wyjątkowe dla tej kultury. W powyższym przykładzie wyrażenie „źródło Nilu” może oznaczać bowiem państwo Sudan. Byłby to więc kolejny przykład synekdochy.

Metafory specyficzne dla danej kultury

W językoznawstwie kognitywnym często pozostałe figury utożsamia się z dwoma wyżej wymienionymi, co najwyżej podkreślając, że są one ich szczególnymi przypadkami. Stosuje się zatem brzytwę Ockhama w podejściu do figur retorycznych: hiperboli, antytezy, porównania itd. Przyjrzyjmy się dwóm poniższym przykładom:

هي جميلة كالقمر Ona jest piękna jak księżyc.

هي طاووس Ona jest pawiem.

Pierwszy przykład to klasyczne w formie porównanie, które w tradycyjnym pojmowaniu odróżniało od metafory to, że podana została płasz-

czyzna podobieństwa (a więc wyeliminowany został element zagadki), w tym przypadku byłoby to bycie pięknym. Na tej zasadzie drugi przykład byłby już klasyfikowany jako metafora. Jest jednak tak, że w wielu przypadkach płaszczyzna podobieństwa, choć nie podana wprost, jest z łatwością rozpoznawana z treści przez jakąkolwiek osobę kompetentną kulturowo. W przypadku metafor kulturowych, w szczególności tych nawiązujących wprost do tekstów kultury, teorie kognitywne nie są specjalnie użyteczne, jako że metafory te nie pochodzą bezpośrednio z doświadczenia.

Oto dwa kolejne przykłady, niezrozumiałe dla nikogo bez wiedzy o kulturze arabskiej (Al-Harrasi, 2001):

هو كلقمان On jest jak Lukman.

هو قارون On jest Karunem/Korachem.

Pierwszy z nich na gruncie teorii czyniącej ściśle rozróżnienie pomiędzy porównaniem a metaforą byłby zaklasyfikowany jako porównanie, pomimo że wprost nie podano żadnej płaszczyzny porównania. Drugi przykład jest nieco bardziej problematyczny, nie zawiera bowiem typowego łącznika między dwoma członami porównania, w rodzaju „jak”. Presuponuje on jednak istnienie pewnych istotnych cech, które nie tyle czyniłyby jeden obiekt tożsamym z drugim, a właśnie ustanawiały relację podobieństwa, która, podobnie jak w przykładzie pierwszym, jest zrozumiała dla kompetentnego kulturowo odbiorcy. Tym samym sztywny rozdział na porównanie i metaforę nie tylko nie wydaje się konieczny, co wręcz bywa trudny do przeprowadzenia.

Lukman jest postacią znaną z Koranu (jego imię stanowi tytuł jednej z sur), jak również z wielu historii i opowiadań ludowych i literackich. Tradycyjnie przypisuje się mu wielką mądrość i roztropność, co czyni go postacią podobną do Salomona. Tym samym w przypadku tłumaczenia powstaje pytanie o strategię tłumaczeniową: czy bardziej zasadne jest pozostawić w tekście docelowym być może nieznaną postać Lukmana, czy też użyć ekwiwalentu funkcjonalnego w postaci powszechniej znanej na gruncie polszczyzny postaci Salomona.

Z jeszcze bardziej skomplikowaną sytuacją mamy do czynienia w przypadku drugiego przykładu. Imię Korach pojawia się dwukrotnie

w Starym Testamencie, przedstawiając dwie różne osoby. Jedna z nich, żyjąca w czasach Mojżesza, jest przedstawiona jako postać niezwykle bogatego człowieka o ponadprzeciętnej mądrości. Ta sama postać w Koranie przedstawiona jest nieco inaczej, jako właściciel wielkiego majątku, cechuje go jednak przede wszystkim pycha, zarozumiałość i związana z nimi ignorancja. W tradycji muzułmańskiej utarło się przekonanie, że Korach/Karun posiadał wielki skarb lidyjski, co z kolei czyni z niego postać podobną do postaci Krezusa. Zastosowanie tej metafory jako środka poetyckiego w tekście stanowiłoby zatem dla tłumacza ogromne wyzwanie, musiałby on bowiem ocenić, które z kilku możliwych imion (Karun, Korach, Krezus) użyte w tekście docelowym byłoby najbardziej uzasadnione.

Metafory dotyczące zwierząt

Oprócz bezpośrednich nawiązań do tekstów kultury istnieją rodzaje metafor odnoszących się na gruncie domeny źródłowej do w znacznej mierze wspólnego zasobu doświadczeń, które jednak nie tylko nie są uniwersalne, co wręcz mogą być niezrozumiałe dla przedstawicieli innych kultur, a nawet mieć przeciwne znaczenie względem ustalonych w innych kulturach analogicznych metafor. Dwie kategorie takich metafor wyróżnił np. Al-Harrasi: to metafory dotyczące zwierząt i kolorów (Al-Harrasi, 2001), a razem z nimi można podać kolejne, np. dotyczące roślin czy liczb. Z braku miejsca ograniczę się w tym artykule do omówienia dwóch pierwszych kategorii.

Pierwsza z tych kategorii w większości przypadków opiera się na metaforze podstawowej LUDZIE SĄ JAK ZWIERZĘTA (Kövecses, 1997):

قلبه كالأسد

[glosa] Jego serce jest jak lew

[ekwiwalent] On jest dzielny jak lew.

هذا الشبل من ذاك الأسد

[glosa] To lwiątko jest od tamtego lwa.

[ekwiwalent w języku polskim] Niedaleko pada jabłko od jabłoni.

أصغر من النملة

[glosa] Mniejszy niż mrówka (bardzo mały; nawiązanie do jednej z sur Koranu)

[ekwiwalent w języku polskim] Mały jak palec.

كيش فداء

[glosa] baran odkupienia

[ekwiwalent w języku polskim] kozioł ofiarny

Do powyższych przykładów dodać można oczywiście inne schematy w parze język arabski–język polski. Wśród metafor dotyczących zwierząt w każdym przypadku wiele będzie zależnych od codziennych doświadczeń użytkowników danego języka (patrz: hipoteza Sapira-Whorfa czy teoria prototypów Eleanor Rosch), i tak na przykład w języku arabskim w odróżnieniu od języka polskiego wiele metafor nawiązuje do wielbłąda, np. istnieje utarte porównanie młodej, pięknej kobiety do wielbłądzicy. Bardzo często też określonym zwierzętom przypisuje się zupełnie inne cechy niż na gruncie języka polskiego.

Oto niektóre przykłady:

حوت – wieloryb, duża ryba – w metaforach figura używana jako określenie osób o dużych wpływach, nieraz osiagających założone przez siebie ambitne cele bez zważania na innych (pol. rekin, jastrząb)

دب – niedźwiedź – w kulturze arabskiej przypisuje mu się lenistwo (pol. leniwiec, krowa, świnia)

دجاجة – kura (pol. skowronek, ranny ptaszek; choć i w języku polskim występuje choćby „chodzić spać z kurami”, o nieco innej metaforyce)

أرنب – królik, któremu przypisuje się tchórzostwo (pol. tchórz)

حمار – osioł, któremu oprócz uporu przypisuje się pracowitość (pol. mrówka, pszczoła; natomiast w pewnym stopniu odpowiada „tyrać jak dziki osioł”)

كلب – pies, który w kulturze arabskiej uznawany jest za zwierzę nieczyste, a do tego tchórzliwe; zwierzę to wartościowane jest jednoznacznie negatywnie (pol. świnia, tchórz)

فرس – koń, któremu przypisuje się jednoznacznie pozytywne cechy, takie jak wierność, odwaga, pracowitość (pol. pies, lew)

Różnice te oczywiście w dużej mierze wynikają z obecności tych zwierząt w zupełnie różnych tekstach kultury, bardziej niż z ich rzeczywistych cech. Część z nich może mieć jednak uzasadnienie również w zupełnie innych warunkach geograficzno-przyrodniczych.

Metafory dotyczące kolorów

Druga grupa metafor, która jest częściowo zrelatywizowana kulturowo, to metafory, w których pojawiają się kolory. Kolory wartościowane pozytywnie i negatywnie bardzo często występują parami, np. opozycje biały-czarny czy zielony-czerwony. Warto zauważyć, że te cztery kolory są szczególnie istotne dla Arabów, są zarazem barwami panarabskimi i symbolizują cztery największe dynastie arabskie: Umajjadów (biała), Abbasydów (czarna), Fatymidów (zielona) i Haszymidów (czerwona). Występują one na większości flag państw arabskich, a także na flagach i emblematkach organizacji arabskich.

Biały – w języku literackim zazwyczaj wartościowany pozytywnie.

قلب أبيض

[glosa] białe serce

[ekwiwalent w języku polskim] czyste serce (uczciwe, szczere, dobre)

كالحليب / كالقطن

[glosa] (biały) jak mleko/bawełna

[ekwiwalent w języku polskim] biały/czysty jak mleko/śnieg

Zastosowanie dość powszechnej metafory BIEL TO CZYSTOŚĆ; utożsamienie to widoczne jest również w kolejnym przykładzie;

يد نظيفة بيضاء

[glosa] [mieć] białą, czystą rękę

[ekwiwalent w języku polskim] mieć czyste ręce (być bez winy)

Powyższy przykład podany przez Al-Harrasiego polega na metonimicznym utożsamieniu ręki z osobą i z jej czynami. Wyrażenie „biała ręka” w języku arabskim oznacza również szczodrość (Al-Harrasi, 2001).

Czarny – w języku literackim zazwyczaj wartościowany negatywnie.

يد سوداء

[glosa] [mieć] czarną rękę

[ekwiwalent w języku polskim] mieć krew na rękach (być winnym)

يوم أسود

[glosa] czarny dzień

[ekwiwalent w języku polskim] pechowy dzień

Powyższe przykłady ukazują, że biały w zdecydowanej większości metafor wartościowany jest pozytywnie, w odróżnieniu od czarnego (BIAŁE JEST DOBRE, CZARNE JEST ZŁE). Co jednak warte podkreślenia, także w obrębie kultury arabskiej nie jest to zasada pozbawiona wyjątków.

Zielony – w języku literackim zazwyczaj jest kolorem wartościowanym pozytywnie. Ma to głębokie uzasadnienie kulturowe, jako że kolor zielony uważa się za kolor Islamu. Dla muzułmanów jest on nieodmiennie związany z kolorem *Dżanny*, czyli pełnego drzew raju; to również kolor zbawiennych dla karawan oaz. Zielony jest przede wszystkim kolorem szyitów, podczas gdy sunnici częściej używali czarnego, choć np. flaga Arabii Saudyjskiej, a więc państwa sunnickiego, wykorzystuje zieleń. W innych językach kolor ten bywa wartościowany negatywnie, np. w angielskim utożsamia się go z zazdrością. Większość metafor związanych z kolorami zdaje się wynikać z najprostszych skojarzeń, w tym przypadku wyjątkowe uwielbienie Arabów do koloru zielonego może wynikać ze względnej rzadkości roślinności na znacznych obszarach Półwyspu Arabskiego.

سمك أخضر

[glosa] zielona ryba

[znaczenie] świeża ryba

Podany przykład jest interesujący z tego względu, że prawdopodobnie nieliczni użytkownicy języka polskiego, słysząc sformułowanie „zielona ryba”, uznaliby, że chodzi o świeżą rybę (Al-Adaileh, 2012).

Czerwony – w języku literackim wartościowany zarówno pozytywnie, jak i negatywnie, częściej jednak negatywnie. Jedną z częściej przyjmowanych interpretacji tego stanu rzeczy jest utożsamianie koloru czerwonego z ogniem i piekłem (wyrazy te na gruncie języka arabskiego łączą relacja metonimiczna wywodząca się z wyobrażeń na temat piekła: النَّار oznacza zarówno ogień, jak i piekło), jak również z palącym słońcem i rozgrzaną pustynią. Czerwony to również kolor zagrożenia i pokusy. Oczywiście uzasadnienie fizjologiczne (czerwień to kolor krwi) również ma tu solidne podstawy.

العين الحمراء

[głosa] czerwone oko

[ekwiwalent w języku polskim] złowieszcze spojrzenie (metonimia OKO TO SPOJRZENIE, bardzo istotna w świecie arabskim, stąd m.in. popularność talizmanów jak „ręka Fatimy”, na której znajduje się „oko Proroka”)

الموت الأحمر

[głosa] czerwona śmierć

[ekwiwalent w języku polskim] nagła śmierć, bolesna śmierć

Żółty – w języku literackim wartościowany zarówno negatywnie, jak i pozytywnie, z pewną przewagą znaczeń negatywnych.

لونك للأصفر كالليمون

[głosa] Jest żółty jak cytryna.

[ekwiwalent w języku polskim] Jest błydy jak ściana [ze strachu].

لك القلم الأصفر

[głosa] On ma żółte pióro/żółty długopis.

[ekwiwalent w języku polskim] On idzie po trupach do celu.

Podsumowanie

Pomimo dużego zainteresowania tą tematyką, istnieje niewiele uporządkowanych opracowań syntetyzujących badania nad metaforą i me-

tonimią na gruncie zachodniego i arabskiego językoznawstwa. Jedną z najważniejszych przyczyn tego stanu rzeczy może być sama struktura języka arabskiego, jak również specyficzna sytuacja językowa z nim związana (diglosja, wielość często bardzo różnych od siebie dialektów). Stąd również istnieje potrzeba syntetycznych badań porównawczych nad metaforami w różnych dialektach arabskich (np. metafor związanych z kolorami), jako że istnieją między nimi wyraźne różnice.

Również ramy pojęciowe teorii metafor stanowią pewne utrudnienie, istnieją bowiem choćby wspomniane ograniczenia teorii metafory pojęciowej w przypadku metafor związanych z kolorami i zwierzętami. Przyszłe badania mogą być bardzo owocne, bo choć wciąż istnieje niezaspokojona potrzeba opracowania sposobów detekcji metafor w dłuższych tekstach i korpusach, to odkrycia na polu sztucznej inteligencji mogą za jakiś czas znacząco ją usprawnić. Niemniej, by były one użyteczne, potrzeba choćby bardziej przekonujących i jednoznacznych metod odróżniania metafory i metonimii, bądź rezygnacji z prób ostrego rozróżniania tych dwu kategorii.

Bibliografia

- Al-Adaileh, B.A. (2012): The Connotations of Arabic Colour Terms. *Linguistica Online*, 13, s. 35–52.
- Al-Harrasi, A.N.K. (2001): Metaphor in (Arabic-into-English) translation with specific reference to metaphorical concepts and expressions in political discourse. Dysertacja: Aston University, Birmingham.
- Arystoteles (1988): *Retoryka. Poetyka*. Przeł. H. Podbielski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Black, M. (1971): Metafora. *Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 62/3, s. 217–234.
- Cooper, D.E. (1986): *Metaphor*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dickins, J., Hervey, S., Higgins, I. (2016): *Thinking Arabic translation: A course in translation method: Arabic to English*. Londyn: Routledge.
- Domaradzki, M. (2011): The Self in Arabic and the Relativism-Universalism Controversy. *Cognitive Linguistics*, 22/3, s. 535-567.
- Domaradzki, M. (2012): Miejsce metafor w badaniach nad komunikacją. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Philosophica*, 25, s. 171–180.
- Fauconnier, G., Turner, M. (2019): *Jak myślimy. Mieszanie pojęciowe i ukryta złożoność umysłu*. Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego.

- Goosens, L. (2003): *Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action*, w: R. Dirven, R. Pörings, (eds.), *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, s. 349–378. Berlin/Nowy Jork: De Gruyter Mouton.
- Hall, E.T. (2001): *Poza kulturą*. Warszawa: PWN.
- Johnson, M. (1987): *The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kövecses, Z. (1997): *Metaphor: Does it constitute or reflect cultural models?* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Lakoff, G. (2011): *Kobiety, ogień i rzeczy niebezpieczne: co kategorie mówią nam o umyśle?* Kraków: Universitas.
- Lakoff, G. (1993): The contemporary theory of metaphor, w: A. Ortony, (eds.), *Metaphor and thought*, s. 202–251. Nowy Jork: Cambridge University Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2010): *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1999): *Philosophy in The Flesh: The Embodied Mind And Its Challenge To Western Thought*. Nowy Jork: Basic Books.
- Menacere, M. (1992): Arabic Metaphor and Idiom In Translation. *Meta*, 37/3, s. 567–572.
- Newmark, P. (1980): The Translation of Metaphor. *Babel: International Journal of Translation*, 26/2, s. 93–100.
- Pawelec, A. (2006): *Metafora pojęciowa a tradycja*. Kraków: Universitas.
- Versteegh, K. i in. (eds.), (2006): *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, t. 2. Lejda: Brill.

Streszczenie: Metafora i metonimia, po długim czasie znajdowania się na obrzeżach zainteresowań językoznawstwa, pod koniec XX wieku, między innymi dzięki językoznawcom kognitywnym, dołączyły do centralnych pojęć językoznawczych. Jednym z najważniejszych kierunków badań stały się różnice w opisie świata przy użyciu metafor i metonimii w różnych językach. Język arabski, jako jeden z języków o największej liczbie użytkowników, cechujący się całkowicie odmiennymi niż w przypadku języków indoeuropejskich sposobami konceptualizacji (również dzięki metaforom i metonimiom), a także niezwykle interesujący dla językoznawców pod względem morfologii, stał się jednym z najczęściej analizowanych pod tym kątem języków świata. Praca prezentuje stan rozważań i badań nad metaforą i metonimią w języku arabskim. Oprócz tego omówione zostały ograniczenia współczesnego opisu wspomnianych zjawisk językowych, a także wskazano możliwe dalsze kierunki badań.

Słowa kluczowe: metafora, metonimia, język arabski, różnice kulturowe, poetyka

Introduction to the problem of metaphor and metonymy in Arabic

Summary: Metaphor and metonymy, after a long time of being far from the centre of interest of linguistics, at the end of the twentieth century, thanks to, *inter alia*, cognitive linguists, became one of the central concepts for this field of knowledge. One of the most important areas of research in linguistics has been the consideration of differences in the ways of describing the world by using metaphors and metonymies in different languages. The Arabic language, as one of the languages with the largest number of users, characterized by different ways of conceptualization than in Indo-European languages, also by means of using metaphor and metonymy, as well as being interesting for linguists in terms of morphology, has become one of the most often analysed languages in this respect of the world. The study presents a state of research on metaphor and metonymy in Arabic. In addition, the limitations of contemporary theories for the description of the aforementioned linguistic phenomena are discussed, along with possible further directions of research.

Keywords: metaphor, metonymy, Arabic language, cultural differences, poetics